

Struktura terytorialna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1999–2010

The structure of the Polish Orthodox Church in 1999–2010

SŁAWOMIR MIELNIK

Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
20-950 Lublin, Al. Raławickie 14; smiel@kul.pl

Zarys treści. W artykule przedstawiono struktury administracyjne drugiego co do wielkości kościoła w Polsce, Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Omówiono struktury wyższego rzędu (diecezje) oraz niższego (dekanaty, parafie). Celem była charakterystyka rozmieszczenia parafii i świątyń prawosławnych oraz granic dekanatów i diecezji jako podstawa, łącznie ze źródłami, do analizy charakteru przestrzennego rozmieszczenia Prawosławia w Polsce.

Słowa kluczowe: Polska, kościoły i religie, geografia religii, Prawosławie, wyznania.

Wstęp

Prawosławie jest obecne w państwie polskim od około 1340 r., od objęcia przez monarchię Kazimierza Wielkiego południowo-zachodniej Rusi.

Powojenne losy Kościoła prawosławnego w Polsce doczekały się dotychczas kilku opracowań, najbardziej znane są prace K. Urbana (m.in. 1996) i S. Dudry (2004a, 2009). Brak natomiast opracowania, które prezentowałoby najnowsze dzieje Kościoła prawosławnego w Polsce. Obszerną część ostatniego rozdziału *Kościół prawosławny...* poświęca problemom Prawosławia A. Mironowicz (2001). Na uwagę zasługują też pozycje G. Sosny (2005, 2007a, b, 2008), którego zainteresowania są ograniczone głównie do regionu Białostoczczyzny. Wszyscy autorzy poświęcają wiele miejsca ogólnej charakterystyce Prawosławia: historii, relacji z państwem i innymi Kościołami, życiu religijnemu i – najczęściej pobieżnie – geografii. Doświadczenia autora wskazują, że znajomość terytorium nawet

wśród duchowieństwa prawosławnego jest często powierzchowna, stąd potrzeba opracowania z tego zakresu. Przyjęcie w pracy 10-letniego okresu wynika z rozległości problematyki oraz charakteru źródeł. Okres wcześniejszy, obejmujący np. czas od powstania Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej wymaga sięgnięcia do innych źródeł: akt parafialnych, archiwów diecezjalnych, archiwów państwowych itp. Cezura 1999–2010 wydaje się kompromisem, który pozwoli ukazać aktualny obraz struktury terytorialnej PAKP oraz najbardziej istotne zmiany jakim ona podlega. Ponadto w XXI w. nie ukazała się żadna charakterystyka Prawosławia w Polsce i jego przemian.

W artykule podjęto temat struktur terytorialnych, które są chyba najbardziej wiarygodnym wyznacznikiem sytuacji prawosławnych – szczególnie ich rozmieszczenia, liczebności i życia religijnego (podobnie jak w przypadku innych wyznań). Dotyczy to zwłaszcza czasów, kiedy nie miała już miejsca ingerencja władz państwowych w decyzje władz kościelnych dotyczące wspólnoty. Obecnie istnieją znaczne rozbieżności jeśli chodzi o liczbę osób w Polsce deklarujących się jako prawosławne. Problem ten, choć bardzo ciekawy, jest trudny do opracowania. Równie ciekawa jest problematyka budownictwa, jednak literatura na ten temat jest stosunkowo skąpa, m.in. z powodu interdyscyplinarności takich badań, które dotyczą architektury, historii sztuki i historii. Jeśli chodzi o życie religijne, to w przypadku katolików mamy do czynienia z bogatą literaturą na ten temat, natomiast inne wyznania prezentują się stosunkowo skromnie. Punktem wyjścia do podjęcia takich zagadnień powinna być znajomość ogólnej problematyki Kościoła prawosławnego.

Rozwój i charakterystyka sieci parafialnej

Ogólny kształt współczesnej struktury terytorialnej Kościoła prawosławnego w Polsce zaczął się kształtować w latach 1940. i 1950., kiedy to sprawą priorytetową dla ówczesnego metropolity Dionizego stało się unormowanie statusu jurysdykcyjnego poszczególnych parafii, stabilizacja życia religijnego, zapewnienie opieki duszpasterskiej wiernym na ziemiach zachodnich i północnych, a przede wszystkim stworzenie nowej struktury administracyjno-kościelnej dopasowanej do nowych granic państwa, która spełniałaby wymogi kanoniczne Kościoła autokefalicznego¹. 7 września 1951 r. dokonano podziału metropolii warszawskiej obejmującej cały kraj na cztery diecezje: Warszawsko-Bielską, Białostocko-Gdańską, Łódzko-Poznańską i Wrocławsko-Szczecińską. Zasięg diecezji został oparty na ówczesnym podziale administracyjnym kraju. Diecezja Warszawsko-Bielska obejmowała województwa: warszawskie i lubelskie oraz powiat Bielsk

¹ W istocie proces kształtowania się struktury diecezjalnej Kościoła prawosławnego był długi i wieloetapowy. Przed propozycją podziału zaakceptowaną przez Urząd do Spraw Wyznań powstało kilka koncepcji podziału terytorialnego Kościoła prawosławnego, które nie zostały zrealizowane. Szerzej piszą o tym m.in. K. Urban (1996), S. Dudra (2004a, 2010) i A. Mironowicz (2006).

Podlaski (z wyjątkiem parafii Puchły, Ryboły i Trześcianka). W skład Diecezji Białostocko-Gdańskiej weszły województwa gdańskie i olsztyńskie oraz powiaty woj. białostockiego: białostocki, bielskopodlaski, sokólski i ełcki. W granicach Diecezji Łódzko-Poznańskiej znalazły się województwa: bydgoskie, kieleckie, katowickie, krakowskie, opolskie, poznańskie, łódzkie i rzeszowskie, w Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej zaś pozostałe województwa, tj. koszalińskie, szczecińskie, wrocławskie i zielonogórskie. Taki podział przetrwał do początków lat 1980. (Dudra, 2004a),² z jedną nieznaczną korektą w 1958 r. polegającą na przyłączeniu parafii Ryboły, Puchły i Trześcianka z Diecezji Białostocko-Gdańskiej do Warszawsko-Bielskiej oraz wyłączeniu woj. rzeszowskiego z Diecezji Łódzko-Poznańskiej na rzecz Warszawsko-Bielskiej.

W latach 1980. dokonały się dwie istotne zmiany w strukturze administracyjnej Kościoła prawosławnego w Polsce: 6 września 1983 r. utworzono Diecezję Przemysko-Nowosądecką, a w 1989 r. Lubelsko-Chełmską. Ordynariuszem pierwszej został biskup Adam (Dubec), a drugiej biskup Abel (Popławski). Diecezja Przemysko-Nowosądecka z siedzibą w Sanoku została wytyczona na bazie podziału administracyjnego kraju z 1975 r. Jej obszar obejmował województwa krośnieńskie, nowosądeckie, przemyskie, tarnowskie i rzeszowskie. Diecezję Lubelsko-Chełmską wydzielono natomiast z dekanatów lubelskiego i bielskopodlaskiego Diecezji Warszawsko-Bielskiej, co faktycznie obejmowało województwa bielskopodlaskie, siedleckie, lubelskie, chełmskie, zamojskie oraz parafię Kulno w woj. rzeszowskim.

Obecną strukturę terytorialną PAKP ilustruje rycina 1.

W 1988 r. Kościół przejął pod swoją jurysdykcję Diecezję Akwilei we Włoszech, a w 1990 – struktury Kościoła prawosławnego w Portugalii. Kościół w Portugalii obejmował pięć diecezji, z tego jedną w Brazylii (Dudra, 2004a; Urban, 1996).

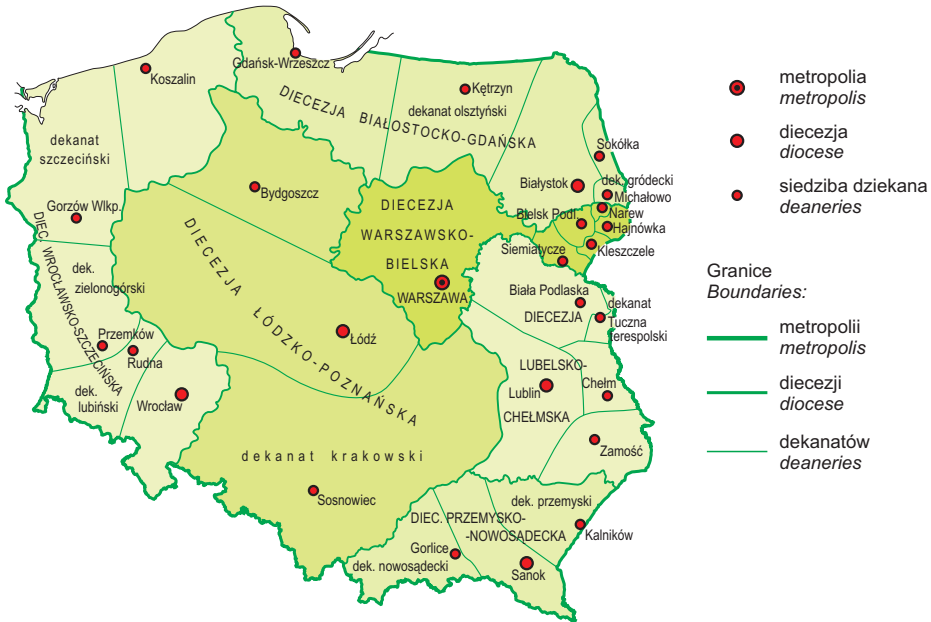
W ramach 6 diecezji Kościoła prawosławnego w Polsce funkcjonuje 27 dekanatów (tab. 1). W 1999 r. na obszarze Polski funkcjonowało 216 parafii, którym podlegało 26 filii³, 20 kaplic i cerkwi cmentarnych, 25 kaplic i 6 innych cerkwi. W 2010 r. działały 223 parafie, którym podlegało 45 filii, 47 kaplic i cerkwi cmentarnych, 42 kaplice i 10 innych cerkwi (Kalendarz Prawosławny, 2000; 2011). Obraz przestrzeni parafialnej w badanym dziesięcioleciu nie uległ znacznym zmianom – od 1999 r. przybyło zaledwie 8 nowych parafii.⁴

² W latach 1950. planowano utworzenie piątej diecezji – Przemysko-Sanockiej lub Krakowsko-Rzeszowskiej, jednak koncepcja ta nie została zrealizowana.

³ Filia w danym przypadku oznacza oddzielną parafię (niezależną finansowo, posiadającą własne księgi metrykalne) obsługiwaną przez duchownego przypisanego do sąsiedniej parafii jako „podstawowego miejsca duszpasterskiego”.

⁴ Podstawowym źródłem informacji były Kalendarze Prawosławne wydawane przez Warszawską Metropolię Prawosławną. Także w kancelariach diecezjalnych sugerowano wykorzystanie Kalendarzy jako najbardziej wiarygodnego, a dość łatwo dostępnego źródła.

W dekanacie bielskim powstała jedna parafia – w Widowie, z przekształcenia filii parafii pw. Narodzenia NMP w Bielsku Podlaskim (Kalendarz Prawosławny, 2007), a w dekanacie białostockim nowa parafia Białystok-Bacieczki pw. św. Ap. Jana Teologa (Kalendarz..., 2011).

Ryc. 1. Diecezje i dekanaty Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w 2011 r.
Dioceses and deaneries of the Polish Orthodox Church in 2011

W 2000 roku filia parafii w Bydgoszczy – Włocławek zaczęła funkcjonować jako samodzielna parafia dekanatu bydgoskiego (Kalendarz..., 2001). W 2006 r. erygowano parafię w Rzeszowie, w dekanacie przemyskim (Kalendarz..., 2007). Największe zmiany w strukturze parafialnej zaszły w Diecezjach Wrocławsko-Szczecińskiej i Lubelsko-Chełmskiej. W pierwszej powstały parafie: Samborz w 2002 r., Zgorzelec w 2003, Słubice w 2007 i we Wrocławiu w 2007 (pw. św. Piotra Mohyły). W Diecezji Lubelsko-Chełmskiej powstało 5 nowych parafii: Puławy (2003 r.), Kostomłoty (2004) oraz Biłgoraj (2006, poświęcenie w 2008 r.); z przekształcenia filii parafii Katedralnej Przemienienia Pańskiego w 2007 r. utworzono parafię pw. Św. Piotra Mohyły (Biryko, 2009; Kuprianowicz, 2004; Kalendarz..., 2008), a z przekształcenia filii parafii w Hrubieszowie – samodzielną parafię w Bończy w 2005 r. (Kalendarz..., 2006). Z chwilą przekształcenia tej ostatniej w samodzielną parafię została ona włączona do dekanatu chełmskiego (z lubelskiego), zaś jej macierzysta parafia Hrubieszów pozostała

w ramach dekanatu lubelskiego. Jednocześnie w Diecezji Lubelsko-Chełmskiej przestały funkcjonować jako samodzielne parafie ośrodki w Kolechowicach, który od 2004 r. działa jako filia parafii katedralnej Przemienienia Pańskiego i w Uhrusku – od 2004 r. filia parafii we Włodawie (Kalendarz..., 2005). Parafia w Janówce od 2007 r. działa jako filia parafii w Sławatyczach (Kalendarz..., 2008), a w Sosnowicy od 2004 r. – parafii Horostyta (Kalendarz..., 2005). Strukturę terytorialną PAKP na obszarze Polski ilustruje rycina 2.

Na obszarze Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej i w dekanatach gdańskim, olsztyńskim i częściowo białostockim Diecezji Białostocko-Gdańskiej parafie prawosławne charakteryzuje dosyć równomierne rozmieszczenie i jednocześnie duże rozproszenie. Jest to pozostałość po Akcji Wisła, której jednym z założeń było rozproszenie ludności łemkowskiej na terenach tzw. odzyskanych. Władze zakładały bowiem, że małe grupy ludności pozbawione kontaktu ze sobą łatwiej się zasymilują (Dudra, 1998, 2004a, 2008c). W Diecezji Poznańsko-Łódzkiej oraz zachodniej części Diecezji Warszawsko-Bielskiej parafie są zlokalizowane głównie w większych miastach.

W latach 1999–2010 zauważa się intensywny wzrost liczby funkcjonujących cerkwi i kaplic niebędących parafiami, zwłaszcza kaplic i cerkwi cmentarnych oraz innych kaplic. Zdecydowanie pod tym względem wyróżniają się dwa dekanaty: hajnowski i bielski. Łącznie w okresie 1999–2010 w pierwszym powstało 16, a w drugim 11 nowych obiektów. Zdecydowaną większość z nich powołano jako kaplice. Jedynie cerkiew św. Jana Teologa w Nowoberezowie funkcjonowała od 2006 r. jako filia nowoberezowskiej parafii Wniebowstąpienia Pańskiego w dekanacie hajnowskim. W obydwu dekanatach widać dwa charakterystyczne okresy, w których zaczęły funkcjonować nowe placówki (kaplice, cerkwie) – są to lata 2000 i 2007. W 2000 i 2007 r. w dekanacie hajnowskim powołano odpowiednio 5 i 9 nowych placówek, w bielskim – 1 i 5. Pozostałe kaplice powstały w latach 2005 i 2010 (Kalendarz..., 2000–2011). Na terenie Diecezji Białostocko-Gdańskiej w strukturze dekanatu białostockiego pojawiło się w 2007 r. 6 nowych kaplic i cerkwi (Kalendarz..., 2007). Na trzy dekanaty omówione powyżej przypadało 50% ogólnej liczby nowo powstałych obiektów w polskim Kościele prawosławnym. W pozostałych dekanatach liczba nowych obiektów wahała się od 0 do 3. W diecezjach Wrocławsko-Szczecińskiej i Przemysko-Nowosądeckiej powstały odpowiednio tylko 2 i 1 nowy obiekt, przy stosunkowo równomiernym przyroście ich liczby w innych diecezjach.

Rozwój parafii nie koreluje z rozwojem kaplic, filii i innych cerkwi⁵. Wzrost liczby nowych kaplic i innych cerkwi cechuje duża, choć niejednostajna dyna-

⁵ W aspekcie architektonicznym nie każda świątynia (budynek sakralny) musi być cerkwią, jednak w aspekcie znaczeniowym nazwa „cerkiew” odnosi się do świątyń Kościoła prawosławnego i unickiego (Paprocki i Wzorek, 1989). W artykule używana się nazwy „cerkiew” bez względu na charakter architektoniczny. Wprowadzenie pojęcia np. „obiekt sakralny” wprowadziłoby zamęt także w przypadku parafii, które często mają siedzibę w budynkach poewangelickich.

Tabela 1. Parafie, kaplice i cerkwie PAKP w latach 1999–2010
 Parishes, oratories and churches of the Polish Orthodox Church in Poland in 1999–2010

Diecezja <i>Diocese</i>	Dekanat <i>Deanery</i>	Rok <i>Year</i>	Liczba parafii <i>Number of parishes</i>	Kaplice, cerkwie cmentarne <i>Chapels, cemetery churches</i>	Kaplice <i>Chapels</i>	File <i>Affiliates</i>	Inne obiekty <i>Other objects</i>
Warszawsko-Bielska <i>Warsaw-Bielsk Podl.</i>	Warsaw	1999	5	1			
		2010	5	1	2		
	Bielsk Podl.	1999	16	6	9	1	1
		2010	17	11	15	1	2
	Hajnówka	1999	13	1			
		2010	13	8	7	1	2
	Narew	1999	6	3	2		1
		2010	6	4	5		1
	Siemiatycze	1999	14		1		
		2010	14	3	4		
Kleszczele	1999	11	3	9			
	2010	11	3	10			
Italian	1999	2					
	2010	—					
	Razem Whole	1999	67				
		2010	66				
Białostocko-Gdańska <i>Białystok-Gdańsk</i>	Białystok	1999	20		2		
		2010	21	3	6		2
	Gdańsk	1999	5			1	
		2010	5			1	
	Gródek	1999	8	1	2		
		2010	8	3	3		1
	Olsztyn	1999	12				
2010		12					
Sokółka	1999	11	4		2		
	2010	11	9				
	Razem Whole	1999	56				
		2010	57				
Łódzko-Poznańska <i>Łódź-Poznań</i>	Łódź	1999	4				
		2010	4		1		2
	Kraków	1999	5				
		2010	5			1	1
	Bydgoszcz	1999	2				
2010		3			2		
	Razem Whole	1999	11				
		2010	12				

Diecezja <i>Diocese</i>	Dekanat <i>Deanery</i>	Rok <i>Year</i>	Liczba parafii <i>Number of pari- shes</i>	Kaplice, cerkwie cmentar- ne <i>Chapels, cemetery churches</i>	Kaplice <i>Chapels</i>	File <i>Affiliates</i>	Inne obiekty <i>Other objects</i>
Przemysko- -Nowosąddec- ka <i>Przemysł- -Nowy Sącz</i>	Sanok	1999	4			5	1
		2010	4			5	2
	Nowy Sącz	1999	8			9	
		2010	8			9	
	Przemysł	1999	4			2	
		2010	5			2	
	Razem Whole	1999	16				
2010	17						
Wrocławsko- -Szczecińska <i>Wrocław- -Szczecin</i>	Wrocław	1999	18				
		2010	12		1		1
	Lubin	1999	nie istniał <i>no exist</i>				
		2010	9				
	Zielona Góra	1999	9				
		2010	8				
	Szczecin	1999	7				
2010		9					
Razem Whole	1999	39					
2010	43						
Lubelsko- -Chełmska <i>Lublin- -Chełm</i>	Lublin	1999	7	1		2	2
		2010	4	1		1	
	Chełm	1999	5			3	
		2010	3			6	
	Biała Podlaska	1999	5			1	
		2010	5			2	
	Terespol	1999	10			1	
2010		10	1		3		
Zamość	1999	nie istniał <i>no exist</i>					
	2010	6	1		5	1	
Razem Whole	1999	27					
2010	28						
Ogółem Total		1999	216	20	25	27	7
		2010	223	48	54	39	15

Źródło / Source: *Kalendarz Prawosławny 2000, 2011.*

mika. Zdecydowanie wyróżnia się rok 2007, w którym zaczęło funkcjonować najwięcej kaplic i innych cerkwi. Najwięcej nowych kaplic pojawiło się w tymże roku w dekanacie hajnowskim (9), białostockim (7), bielskim (6) i sokólskim (5). W dekanatach: siemiatyckim, zamojskim, gródeckim i wrocławskim zaczęły funkcjonować odpowiednio: 3, 3, 2 i 2 nowe placówki, a w przemyskim, krakowskim, narewskim i lubińskim – po jednej. W roku 2003 w Warszawie powołano 2 kaplice, a rok później prawosławny punkt duszpasterski (Kalendarz..., 2004, 2005, 2007, 2008). Dekanat hajnowski charakteryzuje największy wzrost liczby nowych kaplic i cerkwi: oprócz wspomnianego roku 2007 wyróżnił się jeszcze 2000, kiedy powstało 5 obiektów.

W Diecezjach Wrocławsko-Szczecińskiej i Lubelsko-Chełmskiej zaszły również zmiany w strukturze dekanalnej. W pierwszej powstał w 2001 r. dekanat lubiński, utworzony z parafii dekanatu wrocławskiego (Legnica, Lubin, Michałów, Rudna, Studzionki, Głogów, Jelenia Góra i Zimna Woda). Ponadto w 2001 r. do dekanatu szczecińskiego z zielonogórskiego włączono parafie Brzoza i Ługi (Kalendarz..., 2001, 2002). W Diecezji Lubelsko-Chełmskiej w 2007 r. zaczął funkcjonować dekanat zamojski wydzielony z parafii dekanatu lubelskiego: Zamość, Hrubieszów, Tarnogród i Tomaszów Lubelski oraz parafii Bończa, która należała do dekanatu chełmskiego (Kalendarz..., 2008).

Oprócz struktur diecezjalnych Kościół prawosławny posiadał w 2010 r. siedem parafii w ramach Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego: w Warszawie, Białymstoku, Gdańsku, Wrocławiu, Ciechocinku, Przemysłu i Białej Podlaskiej.

Na podstawie powyższej analizy można wyciągnąć wniosek, że w omawianym okresie religijne potrzeby wiernych na tyle wzrosły, iż niezbędne stało się tworzenie nowych placówek duszpasterskich. Początki ożywienia religijnego miały miejsce już na przełomie lat 1980. i 1990. Wynikały z poszerzenia wolności i swobód obywatelskich, co wpłynęło także na postawy prawosławnych, z których część ukrywała swoje wyznanie.

Sytuacja materialna parafii prawosławnych jest odmienna w zależności od regionu. Stosunkowo dobra jest we wschodniej części Diecezji Warszawsko-Bielskiej i Białostocko-Gdańskiej, gdzie istnieją duże skupiska ludności prawosławnej. Na pozostałym obszarze kraju prawosławie ma charakter diasporalny lub pośredni. W diecezjach gdzie mamy do czynienia ze znacznym rozproszeniem parafii nabożeństwa często są odprawiane w adoptowanych do tego celu mieszkaniach lub wynajmowanych pomieszczeniach. Prawosławie ma charakter diaspory przede wszystkim na obszarach, na które we wczesnych latach powojennych wysiedlono ludność ukraińską, białoruską, rosyjską, łemkowską oraz polską wyznania prawosławnego. Są to tereny Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej oraz północna część Diecezji Białostocko-Gdańskiej (Dudra, 2008a, 2009; Wątróbski, 2004). W diecezjach Lubelsko-Chełmskiej i Przemysko-Nowosądeckiej prawosławni również często żyją w diasporze, ale sytuacja taka, prócz daw-

niejszych uwarunkowań i procesów historycznych⁶, jest pochodną wysiedleń z tych obszarów rdzennej ludności lemkowskijskiej na ziemię zachodniej i północnej Polski lub ukraińskiej – na teren byłego ZSRR po II wojnie światowej (bądź ucieczki tej ludności po I wojnie światowej w głąb ZSRR) (Biryłko, 2009; Pelica, 2010)⁷. Najliczniejsza parafia Diecezji Lubelsko-Chełmskiej obecnie około 500 osób, z których 120–200 regularnie uczestniczy w niedzielnej liturgii (Pelica, 2010a, b).

Trudno jest zbadać oraz zilustrować liczbę i rozmieszczenie wyznawców Prawosławia na terenie Polski, przede wszystkim dlatego, że trudno ustalić faktyczną liczbę parafian – dane samych proboszczów są najczęściej przybliżone. Innym czynnikiem jest znaczne rozproszenie wiernych. Nawet jeśli jakieś liczby są podawane, to z dużym marginesem błędu (w odniesieniu zarówno do osób deklarujących się jako prawosławni i uczestniczący w życiu religijnym, jak i tylko deklarujących się jako wyznający Prawosławie, ale nieuczestniczący w życiu religijnym). Niemniej można uznać, że struktura parafialna odzwierciedla w pewnym stopniu obraz rozmieszczenia wyznawców. Parafie są erygowane (lub istnieją) tam, gdzie ludność odczuwa potrzebę realizowania praktyk religijnych i jest jej na tyle dużo, by utrzymać rodzinę duchownego. Wobec braku możliwości pozyskania konkretnych danych, opracowano pewien obraz rozmieszczenia ludności prawosławnej na podstawie sieci parafialnej (podobną metodę stosuje się w analizach dotyczących czasów przedstatystycznych) (Szady, 2010).

Nie jest możliwe określenie liczebności prawosławnych w ujęciu przestrzennym na podstawie danych udostępnianych przez Główny Urząd Statystyczny, który podaje, że jest ich w Polsce 508 700. Średnia liczba wiernych w parafii wynosiłaby około 2250, co jest dużym uproszczeniem, gdyż liczebność parafii jest bardzo zróżnicowana: od kilkudziesięciu osób na zachodzie, do kilku tysięcy we wschodniej części Diecezji Warszawsko-Bielskiej. Na podstawie wrywkowych danych uzyskanych przez autora oraz podanych przez GUS można też sądzić, że liczba prawosławnych aktywnie uczestniczących w życiu religijnym jest znacznie niższa niż podana w oficjalnych statystykach (w liczbie 508 700 mieszczą się prawdopodobnie wszyscy deklarujący się jako prawosławni). Z tego powodu kwestię demografii wiernych uznano za zbyt obszerną i wymagającą oddzielnych studiów, aby mogła być zwięźle ujęta w tej pracy.

Uzyskanie danych dotyczących liczby wiernych w poszczególnych parafiach prawosławnych jest trudne również z tego powodu, że proboszczowie niechętnie je udostępniają, argumentując to bardzo różnie: brakiem pozwoleń zwierzchników, brakiem takich statystyk itd. Z prób czynionych przez autora wynika też, że często powodem jest mała liczba wiernych biorących udział w życiu parafii.

⁶ Są to obszary pogranicza dwóch kościołów: łacińskiego i greckokatolickiego. Ludność prawosławna stanowiła tam zawsze mniejszość, z wyjątkiem terenów wzdłuż Bugu oraz Łemkowszczyzny.

⁷ Problematyka przesiedleń ludności prawosławnej po II wojnie światowej jest szeroko omawiana przez S. Dudrę, który podaje także bogatą podstawę bibliograficzną i źródłową (2008c, 2009).

Część proboszczów podaje, że w ich parafii uczestniczy w nabożeństwach np. 30 osób lub 15 rodzin. U wielu sytuacja taka wywołuje opór przed ujawnianiem faktycznej liczby i trudnej sytuacji parafii. Wielu podaje, że do parafii należy np. około 50 rodzin, a w nabożeństwach uczestniczy około 60 osób. Niestety nawet takie niepełne informacje uzyskano w zbyt małej liczbie parafii (około 40%), aby można było ich użyć do analizy.

Trudno jednoznacznie wydzielić granicę między obszarami gdzie wierni Kościoła prawosławnego stanowią zwartą społeczność, a takimi, w których są diasporą. Zwarte i większe skupiska ludności prawosławnej występują w dekanatach: bielskim, hajnowskim, kleszczelowskim, siemiatyckim, narewskim (Diecezja Warszawsko-Bielska), białostockim, gródeckim, sokólskim (Białostocko-Gdańska), południowo-wschodniej części dekanatu nowosądeckiego (Przemysko-Nowosądecka) i dekanacie terespolskim (Lubelsko-Chełmska). Poza tymi obszarami wierni wyznania prawosławnego są w znacznym stopniu rozproszeni i żyją z dala od innych grup wyznawców.

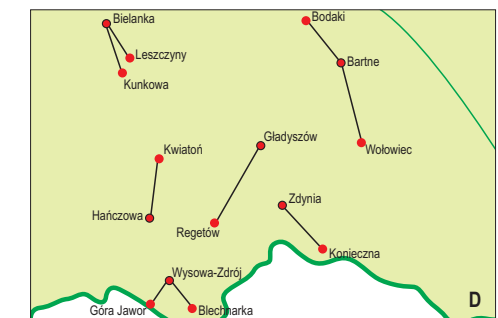
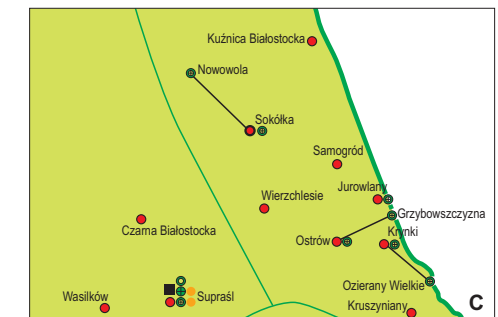
Przekształcając mapę sieci parafialnej (ryc. 2) można uzyskać ilustrację intensywności rozmieszczenia prawosławnych w Polsce (gęstości sieci parafialnej) – rycina 3a. Na tej mapie ujęto wszystkie obiekty sakralne Kościoła prawosławnego w postaci kartogramu, którego polem podstawowym jest sześciokąt o powierzchni odpowiadającej 200 km².⁸ Jest to próba wyznaczenia obszarów o różnym stopniu koncentracji ludności wyznania prawosławnego oraz takich, na których ludność ta nie mieszka. Daje to przybliżony obraz obszarów, gdzie występują prawosławni oraz zasięgów oddziaływania parafii⁹. Niestety takie ujęcie nie może być podstawą do określenia, jak liczna jest społeczność prawosławna na danym obszarze, a tym bardziej nie daje możliwości porównania tej liczebności np. w parafiach dekanatów wschodnich Diecezji Warszawsko-Bielskiej i parafiach dekanatów na zachodzie kraju. W całej Polsce można wyróżnić jeden większy obszar gdzie prawosławni nie są diasporą, a mianowicie wspomniany obszar dekanatów Diecezji Warszawsko-Bielskiej: bielskiego, hajnowskiego, kleszczelowskiego, narewskiego, siemiatyckiego oraz dekanatów Diecezji Białostocko-Gdańskiej: białostockiego, gródeckiego i sokólskiego. Obszar ten charakteryzuje duża gęstość – do 11 parafii na 200 km², co oznacza, że średnia wielkość parafii wynosi 18 km².

Kartogram ten można rozbudować o pozostałe obiekty, tj. inne cerkwie, kaplice, filie i ośrodki duszpasterskie. Wówczas obraz staje się bardziej szczegółowy i ilustruje zróżnicowanie intensywności zjawiska.¹⁰ Rycina 3b pokazuje

⁸ Mapa w takim ujęciu oparta jest na założeniu, że zasięg oddziaływania parafii jest wyznaczony okręgiem o promieniu około 9 km, poza którym nie występuje ludność prawosławna.

⁹ Z konieczności nie wzięto tu pod uwagę wiernych zamieszkałych w większym oddaleniu od świątyni parafialnej. Na wschodzie Polski takie oddalenie może wynosić około 20 km, na zachodzie do 50, a w centralnej Polsce do 100 km. Granice oddziaływania parafii należy więc przyjąć jedynie szacunkowo.

¹⁰ Właściwiej być może było by stwierdzić, że jest to (oczywiście przybliżony) obraz rozmieszczenia ludności prawosławnej.

Ryc. 2. Struktura terytorialna PAKP w Polsce w 2010 r.
Territorial structure of the Polish Orthodox Church in Poland in 2010

niewiększy obszar obecności prawosławnych, a co ważniejsze – dokładniej ilustruje „intensywność tej obecności”.¹¹

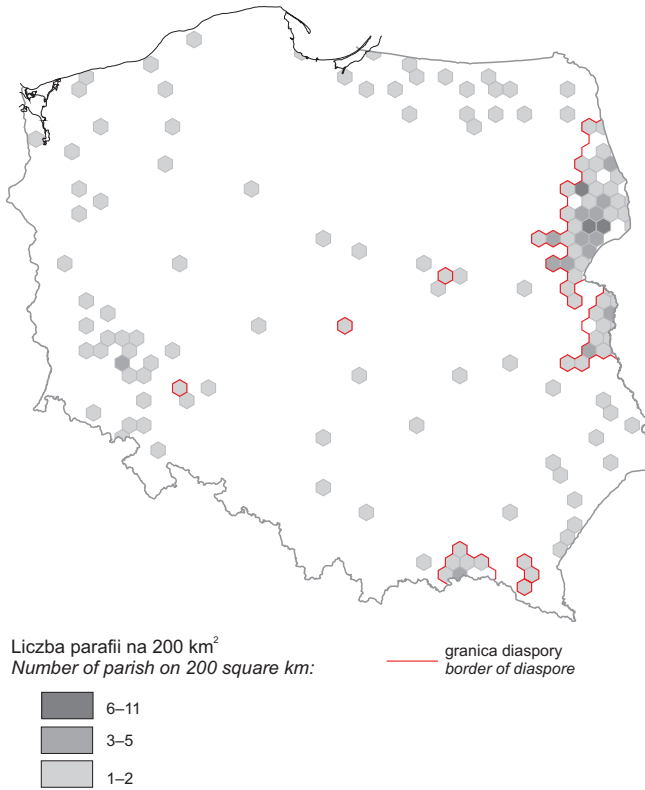
Z rycin 3a oraz 3b można także odczytać charakter rozmieszczenia wiernych. Ich porównanie uwypukla istnienie obszarów, gdzie parafia jest podstawowym miejscem praktyk religijnych oraz te, w których takimi miejscami są inne ośrodki. Sytuacja taka świadczy o dużej liczbie wiernych, których potrzeby religijne nie mogą być zaspokojone przez ośrodek parafialny. Analizując dynamikę rozwoju sieci kaplic i innych cerkwi zauważa się, że dekanaty o największej dynamice pokrywają się z obszarami o dosyć zwartym rozmieszczeniu wiernych. Oznaczono je na rycinie 3b czerwoną linią, którą w pewnym uproszczeniu można uznać za granicę między obszarami o charakterze diasporalnym oraz niediasporalnym.

Rozmieszczenie świątyń oraz wiernych wpływa bezpośrednio na jakość życia religijnego. Od końca lat 1970. dają się zauważyć wysiłki wiernych prawosławnych skierowane na odbudowę cerkwi zniszczonych we wcześniejszych latach lub budowę nowych. Na obszarach o wielowiekowej obecności prawosławnych mamy do czynienia z odzyskiwaniem i przywracaniem pierwotnych funkcji świątyniom, które zostały zabrane prawosławnym w okresie międzywojennym, po II wojnie światowej lub w trakcie jej trwania, budową nowych świątyń w ramach funkcjonujących już parafii, np. w Bielsku Podlaskim (Wereniejuk, 2003; Szymon [Arcybiskup], 2004) czy budową nowych świątyń w nowo erygowanych parafiach, np. w Hajnówce czy Siemiatyczach erygowanych w 1996 r. Parafie na tych obszarach rozwijają się dosyć intensywnie – wyrazem jest właśnie Hajnówka, która 7 lipca 2008 r. otrzymała od miasta teren o powierzchni 3,92 ha pod budowę cmentarza prawosławnego (Ackiewicz, 2007, 2010; Litwiński, 2010; Sosna, 2008). W omawianym okresie szczególnie intensywnie remontowano też istniejące cerkwie; zostało to zapoczątkowane już w latach 1960. (np. Łosinka, Tyniewiczze Duże, Sasiny, Topilec) (Sosna, 2005; Kos, 2008; Kulik, 2010; Józwiak, 2010). W Sławatyczach w latach 1960. parafia odzyskała cerkiew, która po wojnie służyła jako szalet miejski (Wasilczyk, 2003). W Orli w dekanacie bielskim udało się w połowie lat 1950. rozpocząć prace remontowe (a właściwie rekonstrukcyjne, bo stara cerkiew została rozebrana) cerkwi św. archanioła Michała, ukończone dopiero w 1981 r. (Martynowicz, 2008). Parafia w Szczytach została reerygowana 17 lipca 1946 r., po tym jak po I wojnie światowej w wyniku *bieżeństwa* utraciła status parafii i stała się filią parafii w Orli. Jej odnowa po zniszczeniach dokonanych przez Niemców w czasie II wojny światowej oraz pożarze w 1943 r. była możliwa dzięki stosunkowo dużej i stabilnej liczbie wiernych (obecnie około 450 osób) (Stepaniuk, 2009).

Tam gdzie skupiska prawosławnych są niewielkie lub gdzie są one stosunkowo duże, ale mają charakter diasporalny, nabożeństwa odprawiane są w warunkach często prowizorycznych, w adoptowanych do tego celu pomieszczeniach,

¹¹ Celowo nie jest tu używane określenie „liczba wiernych” z powodów podanych wcześniej.

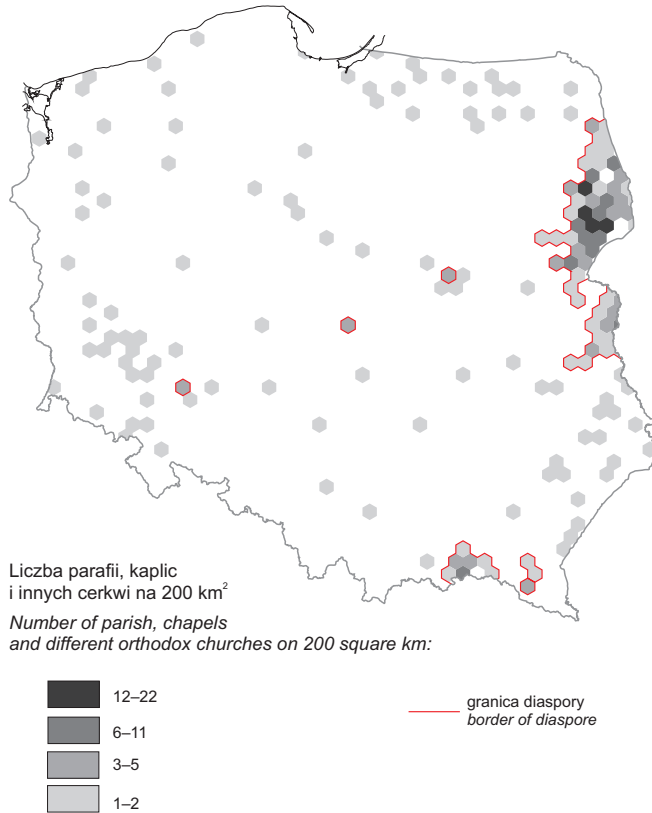
pierwotnie o innym przeznaczeniu. Na przykład parafia w Szczecinie, mająca 250–300 aktywnie uczestniczących w jej życiu wiernych mieściła się na drugim piętrze poewangelickiej kaplicy szpitalnej. Dopiero w 2003 r. w październiku zostały zapoczątkowane prace budowlane nad budową nowej cerkwi, przystosowanej do odprawiania nabożeństw, a w 2004 r. w kwietniu wmurowano kamień węgielny (Stefanowski, 2003, 2004; Charkiewicz, 2004). Świątynię poświęcono

Ryc. 3a. Gęstość sieci parafialnej
The density of the parish network

we wrześniu 2011 r. Z kolei parafia w Zielonej Górze przejęła poewangelicką kaplicę w roku 1948, po zaledwie 2 latach starań (podobnie w Gdańsku i Wrocławiu). Mimo że w roku 1946 do ówczesnego powiatu zielonogórskiego przesiedlono 516 osób wyznania prawosławnego z Łemkowszczyzny, obecnie do parafii należy około 45 rodzin (Dudra, 2008c). Parafia w Lipinach w dekanacie zielonogórskim początkowo w celach kultu wykorzystywała prywatne mieszkania,

a pozwolenie na budowę cerkwi uzyskała dopiero w 1972 r. (poświęcenie miało miejsce w 1982 r.). Cerkiew w Lipinach była pierwszą wybudowaną od podstaw przez przesiedleńców z Akcji Wisła (Dudra, 2004b). Podobna sytuacja miała miejsce w Gorzowie Wielkopolskim, do którego w 1947 r. przesiedlono około 800 osób. Pierwsze próby uruchomienia parafii podjęto już 1952 r., a pierwsze nabożeństwo w nowej parafii odbyło się w 1963 r. w prywatnym domu ofiarowanym

Ryc. 3b. Gęstość sieci parafialnej, kaplic i innych cerkwi
The density of the parish, oratories and other churches

Cerkwi przez Tadeusza Lamberta. Poświęcenie nowej cerkwi, której budowę rozpoczęto w 1988 r., miało miejsce w 1995. Nowa cerkiew w Gorzowie Wielkopolskim była wznoszona w czasie znacznego odpływu wiernych do swych rodzinnych miejscowości. Obecnie gorzowska parafia liczy około 100 osób (Dudra, 2008b). Po II wojnie światowej prawosławni otrzymywali świątynie ewangelickie na obszarach zachodnich i północnych kraju. Przykładowo w Przemkowie

w 1951 r. powstała parafia prawosławna, a na cerkiew adoptowano opuszczony kościół ewangelicki (Dudra, 2004c). W Częstochowie sytuacja wyglądała inaczej. Cerkiew mieściła się do 2001 r. w starej kamienicy. 1 lipca 2001 r. odbyło się pierwsze nabożeństwo w budowanej jeszcze świątyni (do parafii w Częstochowie uczęszcza regularnie 30 osób, a liczbę wiernych szacuje się na 60–100; Słowianowicz, 2002). Nowe parafie powstają w miejscach, gdzie istnieją skupiska wiernych zmuszone do korzystania ze świątyń często dosyć odległych, ale na tyle liczne, by unieść ciężar budowy „własnej” cerkwi. Takim przykładem mogą być Puławy – w 2002 r. rozpoczęto tu budowę świątyni, która dwa lata później zaczęła funkcjonować jako samodzielna parafia. Faktycznie prawosławni byli obecni w Puławach już w 1840 r., a za początek istnienia parafii w tym mieście uważa się rok 1871. Parafia działała tam do 1915 r., następnie cerkiew rozebrano (Wiszniewski, 2002). W Rzeszowie staraniem około 100 wiernych w 2007 r. rozpoczęto prace nad budową cerkwi w nowo erygowanej parafii (Dubec, 2007). Parafia w Terespolu (Diecezji Lubelsko-Chełmska) mimo małej liczby wiernych (około 120 osób) istniała nieprzerwanie od 1941 r., kiedy to została reerygowana po I wojnie światowej (Pelica, 2008a).

Cerkiew parafialna w Głogowie (Diecezja Wrocławsko-Szczecińska) powstała z przebudowanego w latach 1999–2007 starego, XVIII-wiecznego bunkra. Przedtem, od momentu erygowania parafii w 1982 r. nabożeństwa odprawiano gościnnie w pomieszczeniach użyczanych przez ewangelików bądź w komunalnej kaplicy, którą prawosławni dzielili z rzymskokatolikami. Trudna sytuacja większości parafii wynikała z tego, że nowe parafie miały małą liczbę wiernych. W Głogowie w momencie erygowania parafia liczyła zaledwie 13 rodzin (Rydzanicz, 2007). Nie można też zapomnieć, iż ówczesne władze nie były zainteresowane dynamizowaniem religijnego życia w Polsce (władze okresu powojennego były wręcz zainteresowane jego sparaliżowaniem).

Na obszarach łemkowszczyzny, w epoce poststalinowskiej, zauważa się proces odradzania się parafii prawosławnych. Zaczął się on w połowie lat 1950., trwa do dzisiaj, a nabrał przyspieszenia po roku 1990. W 1985 r. została erygowana w Gorlicach parafia, do której należało w 2004 r. około 150 wiernych (30 rodzin) (Dubec, 2004). Podobny proces odradzania się parafii obserwować można na terenie Diecezji Lubelsko-Chełmskiej. Parafia w Tomaszowie Lubelskim przestała funkcjonować w 1947 r. po Akcji Wisła. Cerkiew parafialną przekształcono w magazyn i szalet miejski. Parafię reaktywowano dopiero w 1957 r., a kapitalny remont cerkwi przeprowadzono w latach 1982–1985 (Pelica, 2007a). Podobny los spotkał parafię w Horostycie, którą zamknięto po wywózce ludności w 1946 r. w ramach Akcji Wisła, a następnie reaktywowano w 1953 r. (Pelica, 2008b). W Zamościu parafia prawosławna przestała funkcjonować po I wojnie światowej, a udało się ją reaktywować dopiero w 1992 r. (Pelica, 2007). Podobna sytuacja miała miejsce w Radomiu, z tą różnicą, że parafia przez okres powojenny funkcjonowała, ale nie posiadała własnej świątyni. Tę udało się wybudować

wać dopiero w latach 1986–1992 (Rubczewski, 2007). Trudna sytuacja parafii w Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej także wynika z niewielkiej liczby wiernych. Parafia w Zapałowie liczy zaledwie 30 wiernych (Bołtryk, 2003).

Lepiej przedstawia się sytuacja Kościoła prawosławnego na obszarach o zwartych skupiskach prawosławnych (dekanaty bielski, hajnowski, kleszczelowski, siemiatycki, narewski, białostocki, gródecki, sokólski, południowo-wschodnia części dekanatu nowosądeckiego, terespolski). Występuje tam duża liczba filii, kaplic i innych cerkwi, które pełnią funkcje pomocnicze dla parafii. Na tych obszarach wiele cerkwi funkcjonuje nieprzerwanie i dzięki dużej liczbie wiernych ma zapewnione stałe podstawy utrzymania parafii. Parafie na takich obszarach przez okres powojenny funkcjonowały dosyć stabilnie, bez groźby niszczenia i dewastacji świątyń. Liczba wiernych należących do jednej parafii na tych obszarach wynosi kilka tysięcy (w parafii Zabłudów obecnie około 5 tysięcy) (Borowik, 2005, 2007; Sosna, 2007; Popławski, 2007).

Od 1991 r. za sprawą metropolity Portugalii Gabriela w modlitewnej łączności z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym pozostaje Kościół prawosławny w Portugalii. W 1997 r., po śmierci metropolity Gabriela, za panowania nowego metropolity Jana, doszło do rozłamu w prawosławnym Kościele portugalskim. Część wiernych pragnęła utrzymać łączność z Kościołem w Polsce, a działalność pozostałej części wiernych miała znamiona sekty (*Prawosławie...*, 2005).

Obecnie na obszarze Portugalii działają parafie w Merces (wcześniej w Cacém), Portimao, Aveiro i Águeda, które obsługuje 5 księży. Do parafii należy około 600 wiernych, głównie Portugalczyków, ale także Ukraińców, Rosjan, Rumunów i Mołdawian. Jurysdykcyjnie przekazane one zostały zwierzchności Patriarchatu Konstantynopola (nie stanowią już części PAKP). W jurysdykcji PAKP pozostaje też 6 parafii w Brazylii: 2 w Rio de Janeiro, Cordeiro, Mari-cá, Conde-Paraíba i Farol-Olinda, oraz dwa monasterie stanowiące oddzielne biskupstwo (Kalendarz..., 2011; *Prawosławie...*, 2005).

W 2010 r. 223 parafie prawosławne w Polsce były obsługiwane przez 209 proboszczów, 94 wikariuszy i 24 diakonów i protodiakonów (Kalendarz..., 2010). W porównaniu z rokiem 2001, w którym 217 parafii obsługiwało 174 proboszczów, 68 wikariuszy i 26 diakonów i protodiakonów, można zaobserwować wzrost liczby duchownych: proboszczów o 20% a wikariuszy o blisko 40%. Liczba rezydentów w parafiach oraz diakonów i protodiakonów utrzymywała się na mniej więcej stałym poziomie. W 2001 i 2011 r. pierwszych było odpowiednio w parafiach 25 i 29. Drugich odpowiednio 26 i 24 (Łukaszewski, 2003).

Najwięcej parafii obsługiwanych przez duchowieństwo z innych ośrodków jest w Diecezji Białostocko-Gdańskiej. Są to Orłowo, Orzysz, Węgorzewo i Wojnowo w dekanacie olsztyńskim i Paślęk w dekanacie gdańskim. W Diecezji Lubelsko-Chełmskiej parafia Dratów jest obsługiwana przez duchowieństwo katedralne z Lublina, a parafia w Kijowcu przez proboszcza z Kobylan (Kalendarz..., 2010; Pelica, 2009). W Diecezji Lubelsko-Chełmskiej na 4 parafie, które po 2000 roku

zostały przekształcone w filie (Bolechowice, Uhrusk, Sosnowica, Janówka), trzy były obsługiwane przez duchowieństwo z innych ośrodków. Tylko Janówka do 2000 r. miała proboszcza, a od 2000 do przekształcenia w filię była obsługiwana przez duchowieństwo z innej parafii (Kalendarz..., 2001).

Zakończenie

Kościół prawosławny w Polsce wykazuje cechy charakterystyczne dla kościoła mniejszościowego. Większość parafii cechuje mała bądź bardzo mała liczba wiernych, która niekiedy nie wystarcza do utrzymania własnego proboszcza. Wyjątkiem są tu oczywiście obszary, na których wyznanie to nie ma charakteru diasporalnego¹² – tam Prawosławie wykazuje cechy kościoła równorzędnego do łacińskiego lub dominującego. Za takie cechy należy uznać m.in.: dużą liczbę wiernych w parafiach, małe okręgi parafialne, małe obszarowo dekanaty, bliskie sąsiedztwo innych parafii i cerkwi, liczna obsada personalna (proboszcz, wikariusze, protodiakoni i diakoni) i zamieszkiwanie na danym obszarze ludzi o odmiennej niż większa część mieszkańców Polski tożsamości narodowej (w Polsce najczęściej polskiej, ukraińskiej, białoruskiej). Na wyznaczonych na rycinie 3b obszarach występują parafie o wyżej wymienionych cechach. Kłopoty może sprawić jedynie obszar na wschodzie Diecezji Lubelsko-Chełmskiej oraz obszar Łemkowszczyzny w Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej, na których w bliskim sąsiedztwie występują parafie o dużej i małej liczbie wiernych, ze zróżnicowaną liczebnie obsadą personalną. Z uwagi na stosunkowo dużą gęstość świątyń na tych obszarach, ale nieliczną obsadę personalną, można również uznać je za obszary przejściowe, trudne do sklasyfikowania. Trzeba je jednak wyróżnić z uwagi na widoczną obecność prawosławia w ich krajobrazie kulturowym.

Piśmiennictwo

- Ackiewicz J., 2007, *Poświęcenie cerkwi św. Dymitra w Hajnówce*, Wiadomości PAKP, 10 (215), s. 9.
- , 2010, *Dzieje parafii św. Dymitra z Tesalonik w Hajnówce*, Wiadomości PAKP, 3 (244), s. 16–17.
- Biryłko J., 2009, *Dzieje Prawosławia w Bilgoraju*, Wiadomości PAKP, 7–8 (236–237), s. 24–25.
- Boltryk M., 2003, *Mała parafia w wielkiej wsi*, Przegląd Prawosławny, 3, s. 10.
- Borowik S., 2005, *Dzieje parafii narodzenia św. Jana Chrzciciela w Nowej Woli*, Wiadomości PAKP, 4 (185), s. 16–17.
- , 2007, *Zarys dziejów parafii św. Aleksandra Newskiego w Sokółce*, Wiadomości PAKP, 1, s. 16–17.

¹² Problemy związane z diasporą dotyczą również zagadnień o charakterze socjologicznym, historycznym i etnicznym. W artykule ograniczono się do kwestii przestrzennych.

- Charkiewicz J., 2004, *Dzieje parafii prawosławnej św. Mikołaja w Szczecinie*, Wiadomości PAKP, 7–8 (176–177), s. 24–25.
- Dubec R., 2004, *Dzieje parafii prawosławnej św. Trójcy w Gorlicach*, Wiadomości PAKP, 9 (178), s. 16.
- , 2007, *Będzie cerkiew w Rzeszowie*, Wiadomości PAKP, 4 (209), s. 7.
- Dudra S., 1998, *Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności lemkońskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960*, wydawca? Głogów.
- , 2004a, *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- , 2004b, *Dzieje parafii prawosławnej św. Archaniola Michała w Lipinach*, Wiadomości PAKP, 10 (179), s. 16.
- , 2004c, *Dzieje parafii prawosławnej św. Archaniola Michała w Przemkowie*, Wiadomości PAKP, 5 (174), s. 16.
- , 2004d, *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych po II wojnie światowej*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- , 2008a, *Z dziejów parafii św. Mikołaja Cudotwórcy w Zielonej Górze*, Wiadomości PAKP, 9 (226), s. 16–18.
- , 2008b, *Z dziejów parafii Narodzenia Przenajświętszej Bogarodzicy w Gorzowie Wielkopolskim*, Wiadomości PAKP, 11 (225), s. 16–17.
- , 2008c, *Poza małą ojczyznę. Łemkowie na Ziemi Lubuskiej*, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław.
- , 2009, *Cerkiew w diasporze. Z dziejów prawosławnej diecezji wrocławsko-szczecińskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- , 2010, *Metropolita Dionizy (Waledyński)*, Warszawska Metropolia Prawosławna, Warszawa, s. 100–107.
- Dział służbowy, Wiadomości PAKP, 2003, 11 (168), s. 18.
- Jóźwik J., 2010, *Z dziejów parafii św. Mikołaja w Topilcu*, Wiadomości PAKP, 11 (252), s. 16–18;
- Kos A., 2008, *Historia Parafii św. Łukasza w Tyniewiczach Dużych*, Wiadomości PAKP, 2 (219), s. 16–17.
- Kulik A., 2010, *Dzieje parafii Przemienienia Pańskiego w Sasinach*, Wiadomości PAKP, 6 (247), s. 16–17.
- Kuprianowicz G., 2004, *W Kostomłotach poświęcono kamień węgielny pod nową cerkiew*, Wiadomości PAKP, 1 (170), s. 5.
- Litwiniuk B., 2010, *Dzieje parafii Zmartwychwstania Pańskiego w Siemiatyczach*, Wiadomości PAKP, 7–8 (248–249), s. 24–26.
- Łukaszewski A., 2003, *Struktura organizacyjna Kościoła Prawosławnego w Polsce*, [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, T.3, red. A. Andrusiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 201–212.
- Kalendarz Prawosławny z lat 2000–2010, Warszawska Metropolia Prawosławna, Warszawa.
- Martynowicz D., 2008, *Z dziejów parafii św. archaniola Michała w Orli*, Wiadomości PAKP, 10 (227), s. 17–18.
- Mironowicz A., 2001, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- , 2006a, *Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce w 1948 r.*, [w:] A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik (red.), *Autokefalie Kościoła Prawosławnego w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 165–170.
- , 2006b, *Kościół prawosławny w Polsce*, A. Mironowicz, Białostockie Towarzystwo Historyczne, Białystok.

- Paprocki H., Wzorek J., 1989, *Cerkiew*, [w:] Łukaszyc R., Bieńkowski L., Gryglewicz F. (red.), *Encyklopedia katolicka*, T. III, wydawca? Lublin, s. 11–13.
- Pelica G.J., 2007, *Historia parafii św. Mikołaja w Tomaszowie Lubelskim*, *Wiadomości PAKP*, 11 (216), s. 16–17.
- , 2007, *Historia parafii św. Mikołaja w Zamościu*, *Wiadomości PAKP*, 5 (210), s. 16–17.
- , 2008a, *Historia Parafii św. Jana Teologa w Terespolu*, *Wiadomości PAKP*, 3 (220), s. 16–17.
- , 2008b, *Dzieje parafii Podwyższenia Krzyża Pańskiego w Horostycie*, *Wiadomości PAKP*, 5 (222), s. 17.
- , 2009, *Dzieje parafii w Dratowie*, *Wiadomości PAKP*, 5 (234), s. 16–18.
- , 2010, *Dzieje parafii świętych Cyryla i Metodego w Białej Podlaskiej*, *Wiadomości PAKP*, 2 (243), s. 16–17.
- , 2010, *Dzieje parafii św. Trójcy w Siedlcach*, *Wiadomości PAKP*, 10 (239), s. 16.
- Popławski A., 2007, *Zarys dziejów prawosławia w Zabłudowie*, *Wiadomości PAKP*, 9 (214), s. 16–17.
- Prawosławie w Portugalii*, 2005, *Wiadomości PAKP*, 4 (185) s. 14. oraz 5 (186), s. 12–13.
- Rubczewski T., 2007, *Historia parafii św. Mikołaja w Radomiu*. *Wiadomości PAKP*, 6 (211), s. 16–17.
- Rydzanicz A., 2007, *Nowa cerkiew św. Maksyma Gorlickiego w Głogowie*, *Wiadomości PAKP*, 7–8 (212–213), s. 11.
- Słowianowicz J., 2002, *Dzieje parafii św. Mikołaja cudotwórcy w Częstochowie po 1975 r.*, *Wiadomości PAKP*, 11 (156), 2002, s. 15.
- Sosna G., 2005, *Dzieje parafii prawosławnej św. Apostoła Jakuba syna Alfeusza w Łosince*, *Wiadomości PAKP*, 1 (182), s. 16.
- , 2007a, *Historia parafii świętych apostołów Piotra i Pawła w Lewkowie Starym*, *Wiadomości PAKP*, 2 (207), s. 16–17.
- , 2007b, *Historia parafii świętych apostołów Piotra i Pawła w Siemiatyczach*, 5 (208), s. 16–17.
- , 2008, *Zarys dziejów parafii św. Trójcy w Hajnówce*, *Wiadomości PAKP*, 1 (218), s. 16–17.
- Stefanowski P., 2003, *W Szczecinie stanie nowa cerkiew*, *Wiadomości PAKP*, 13 (169), s. 8;
- , 2004, *Historyczne uroczystości w Szczecinie*, *Wiadomości PAKP*, 6 (175), s. 8.
- Stepaniuk R., 2009, *Historia parafii Ścięcia Głowy św. Jana Chrzcziciela w Szczytach*, *Wiadomości PAKP*, 1 (230), s. 16–17.
- Szady B., 2010, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Szymon [Arcybiskup], 2004, *230-lecie i 75-lecie cerkwi świętych apostołów Piotra i Pawła w Kaliszu*, *Wiadomości PAKP*, 9 (178), s. 10.
- Urban K., 1996, *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970*, Wydawnictwo Nomos, Kraków.
- Wasilczyk M., 2003, *Z dziejów parafii prawosławnej w Sławatyczach*, *Wiadomości PAKP*, 5 (162), s. 10.
- Wątróbski L., 2004, *Dzieje parafii prawosławnej św. Mikołaja w Szczecinie*, *Wiadomości PAKP*, 7–8 (176–177), s. 24.
- Wereniejuk T., 2003, *Poświęcenie cerkwi w Bielsku Podlaskim*, *Wiadomości PAKP*, 9 (166), s. 3.
- Wiszniewski M., 2002, *Powrót Prawosławia do Puław*, *Wiadomości PAKP*, 7–8 (152/3), s. 9.
- Wołosik T., 2008, *Zarys historii parafii prawosławnej w Puławach*, *Wiadomości PAKP*, 8 (225) s. 16–17.

[Wpłynęło: sierpień; poprawiono: listopad 2011 r.]

SŁAWOMIR MIELNIK

THE STRUCTURE OF THE POLISH ORTHODOX CHURCH IN 1999–2010

The territorial alignments of the Orthodox Church in Poland after World War II were drastically limited primarily due to territorial changes. The problems of the Orthodox Church in Poland have been discussed a number of times in literature. A geographer or a historian, however, may recognize a shortage of works on territorial alignments.

The aim of the present article is to demonstrate the current spatial alignment of The Polish Autocephalous Orthodox Church.

Currently there are 6 dioceses: Warszawsko-Bielska, Białostocko-Gdańska, Łódzko-Poznańska, Lubelsko-Chełmska, Wrocławsko-Szczecińska i Przemysko-Nowosądecka. The largest number of parishes is in Warszawsko-Bielska and Lubelsko-Chełmska dioceses and in south-eastern part of Białostocko-Gdańska diocese. This is the result of centuries-old presence of Orthodox Churches in these territories. A number of new parishes were established in Wrocławsko-Szczecińska diocese after World War II. This process resulted from population displacement actions from Lemkivshchyna and the former USSR.

In 1999 there were 26 branches, 20 chapels and cemetery churches, 25 chapels and 6 other churches subjected to 216 parishes on the territory of Poland. In 2010 there were 223 parishes in Poland. They administered 45 branches, 47 chapels and cemetery churches, 42 chapels and 10 other churches. The image of parishes has not changed for the last 10 years. Only 8 new parishes have been established since 1999.

Between 1999 and 2010, there was a marked increase of the number of churches and chapels that were not parishes, particularly cemetery chapels and churches and other churches. Two deaneries stand out in this respect: Hajnowski and Bielski, with 16 new facilities in the former and 11 new ones in the latter deanery within 1999–2010 period. Straight majority of the facilities was established as chapels. Only St. John the Theologian's orthodox chapel in Nowoberezewo functioned as a branch of The Ascension of Jesus parish in Hejnowski Deanery from 2006. In both deaneries there are two characteristic periods in which new facilities (chapels, churches) were established – the years 2000 and 2007. 5 and 9 new facilities were established in Hejnowski Deanery, 1 and 5 new facilities were established in Bielski Deanery in 2000 and 2007 respectively. In the territory of Białostocko-Gdańska diocese 6 new chapels and churches appeared in the structure of Białostocki Deanery in 2007. The number of new facilities in the above-mentioned cases constituted 50% of the total number of new locations in Polish Orthodox Church. In the remaining deaneries, the number of new facilities ranged from 0 to 3. Only 2 and 1 new facilities were established in Wrocławsko-Szczecińska and Przemysko-Nowosądecka dioceses respectively, while in other dioceses the increase distribution was relatively more even.

The distribution of believers is the issue that is related to the territorial alignment. It is difficult to research and illustrate this phenomenon in Poland. This results from a number of factors, with a prime reason which is the definition of the genuine number of parishioners by parish priests who tend to make significant estimations in this respect. Another factor is the dispersion of the believer. If a numerical data is quoted, it is done with a significant margin for error (with relation to the declared and practic-

ing members of the Orthodox Church as well as declared but not practicing members). Nevertheless, it might be assumed that the image of parish structure reflects, to certain extent, the distribution of the believers. The parishes are erected (or exist) in the locations where people felt the need for religious practices and where they are numerous enough to maintain clergyman's family. It is not possible to define the number of Orthodox Church members in spatial alignment on the basis of the data revealed by Central Statistical Office, which gives the number of 508 700 members. The average number of believers in a parish would be about 2250, what is a gross simplification as the parish enrolment is diversified: from several dozen of people in the west, up to a few thousands in eastern part of Warszawsko-Bielska diocese.